

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ
ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1938

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΕΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

1. Π. Μαυιάκου, Ρήγας Βελεστινλής ὁ Θεσσαλός. Ἀθήναι 1935.
2. Αρ. Dascalakis, Rhigas Veletinlis. La Révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique. Paris 1937.
3. Τοῦ αὐτοῦ, Les oeuvres de Rhigas Veletinlis. Étude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797. Paris 1937.
4. Vestor Camariano, Contributions à la bibliographie des oeuvres de Rigas Veletinlis (extrait de la revue Balcania I (1938), Bucarest 1938.

Ὅταν ἐδημοσιεύθησαν τὸ 1891 εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τὰ ὑπὸ Legrand ἀνακαλυφθέντα καὶ ὑπὸ Σπ. Λάμπρου μεταφρασθέντα ἔγγραφα περὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ἐπροκάλεσαν συγκίνησιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσαν τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς λεπτομερεστέραν ἔρευναν τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἐνδόξου Θεσσαλοῦ. Λαμπρὸν μνημεῖον, ὑπόδειγμα μεθοδικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα ὁ Λάμπρος διὰ τῆς μελέτης του «Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα», αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν ταχέως, τὸ 1892. Ἀξιόλογος ἐπίσης μελέτη ἐγράφη εἰς τὸ περιοδικὸν Προμηθεὺς τοῦ Βέλου τ. 7 (1894 - 95) ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Δ. Στωϊκοῦ.

Νέαν ἀνακίνησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τοῦ Ρήγα ἔμελλαν νὰ προκαλέσουν τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀντέγραψα εἰς τὴν Βιέννην τὸ 1927 καὶ ἐδημοσίευσα μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς τὸ 1930 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή». Κατηγορήθην ἀπὸ τὸν κ. Φ. Μιχαλόπουλον εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινήν» (Δεκεμβρίου 1937) ὅτι «παρέλαβα ἔτοιμα» τὰ ἔγγραφα, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀληθές. Ἐδήλωσα εἰς τὴν πρώτην περίληψιν περὶ τῶν ἐγγράφων τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (τοῦ 1927) ὅτι ἡ εἶδησις περὶ τῆς εὐρέσεως αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὸν γραμματέα τῆς ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικῆς πρεσβείας κ. Γιαννηλίαν. Ὅταν ἀνέγνωσα τὴν εἶδησιν, ἐνό-

μισα ὅτι μὲ κάθε τρόπον ἔπρεπε νὰ ἴδω καὶ ἀντιγράψω τὰ ἔγγραφα, καὶ τὸ κατώρθωσα. Ἐὰν ἐδείκνυαν τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον τότε ὁ κ. Μιχαλόπουλος ἢ ὁ κ. Δασκαλάκης, ὡς νεώτεροι μάλιστα, θὰ τὰ ἀντέγραφαν αὐτοὶ καὶ θὰ ἠγανάκτουν ἔπειτα, ἂν κανεὶς ἔλεγεν ὅτι τὰ «παρέλαβαν ἔτοιμα».

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων ἐδημοσιεύθησαν «οἱ χαιρετισμοὶ τοῦ Ρήγα» ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Θεοτόκη τὸ 1931 καὶ ὑπὸ τοῦ Σέρβου Δουσάν Μάντελιτς ὀλίγαι ἄλλαι ἀνέκδοτοι εἰδήσεις ἐξ ἐγγράφων καὶ ἐφημερίδων (1931). Περὶ τῶν ἐκδόσεων τούτων ἔγραψα εἰς τὰ Ἑλληνικά τ. 5 (1932) σ. 39 κ. ἐξ. Ἐκτοτε ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη ὀλίγαι ἀγνωστοὶ εἰδήσεις ἀπὸ τὸν κ. Δ. Πετρακάκον (Κοινοβουλευτικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τ. 1, 103), ὑπ' ἐμοῦ δὲ πολλαὶ στροφαὶ τοῦ θουρίου τοῦ Ρήγα (Ἑλληνικά 8, 197) ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ι. Καποδίστρια.

Ὅταν ἐδημοσίευσα τὰ «ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ», ἐδίστασα νὰ γράψω συνθετικὴν ἐργασίαν περὶ τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ρήγα (σ. η') διὰ νὰ μὴ καταφύγω εἰς πολλὰς ὑποθέσεις ἕνεκα τῶν χασμάτων τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως περὶ πολλῶν σημείων θετικῶν εἰδήσεων, περὶ τῶν ὁποίων ἄλλως ὑπάρχει ἐλπίς νὰ εὑρεθοῦν. Ἴσα-ἴσα περὶ τοῦ Ρήγα ἔχουν γραφῆ πολλὰ μυθεύματα, τὰ ὁποῖα μὲ καθίστων διστακτικόν. Ἄλλοι ὅμως νεώτεροι ἐρευνηταὶ δὲν εἶχαν τὴν ἰδικὴν μου ἐπιφυλακτικότητα, ἔγραψαν συνθέσεις, τὰς ὁποίας ἐν συντόμῳ θὰ ἐξετάσω.

1. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Μαγιάκου δὲν προσφέρει νέας εἰδήσεις, ἐπεξεργάζεται τὰ γνωστὰ χωρὶς πλήρη γνῶσιν τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἐν σ. 21 δέχεται ὅτι τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ Ρήγα ἦτο Ἄντωνις («δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία» περὶ αὐτοῦ!), τὸ δὲ ἐπίθετον ἴσως Κυριαζῆς. Σχετικῶς ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς. Εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινὴν» (19 Νοεμβρίου 1937 σ. 4) ὁ κ. Ι. Σταμνόπουλος ἐδημοσίευσεν τὰ ἑξῆς. «Σχετικὰ μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ κ. Μιχαλοπούλου γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα πληροφορῶ ὅτι στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ὑπάρχει παλιὸ ἐντυπο δεμένον, ποῦ στὸ πρῶτον φύλλον — παράφυλλον — βρίσκεται τὰ κόλουθο αὐτόγραφόν του: «Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τοῦ (σθυσμένη μιὰ λέξη ἢ ὄνομα. Μήπως Ἄντωνη ἢ Ἄντωνίου;) τοῦ ἐκ Βελεστινίου. Καὶ παρακάτω ὄχι μὲ σύγχρονον γράψιμον πρὸς τὰ παραπάνου: «*Ρίγα Κυρίτζη Βελεστινλῆ* ἀτέροισι ποτὶ ἐντὶ καὶ τοῦτο (= κοντὰ σὲ ἄλλα εἶναι δικό του καὶ τοῦτο)». Τὸ ἐντυπο περιέχει ἀρχαίους γεωγράφους, ποῦ τοὺς μελετοῦσε, φαίνεται, ἐτοιμάζοντας τὸν χάρτην του» 18 - 11 - 37. Ι. Σταμν.

Ὁ κ. Λ. Ν. Πολίτης εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ φωτογραφήσῃ τὸ ἐξώφυλλον τοῦ ἀνωτέρω γεωγραφικοῦ βιβλίου μὲ τὸ σημεῖωμα καὶ πρὸς τούτοις μίαν σελίδα ἐκ τῆς αὐτογράφου Φυσικῆς τοῦ Ρήγα τῆς φυλασσομένης εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ σύγκρισις. Παραθέτομεν τὰς δύο φωτογραφίας.

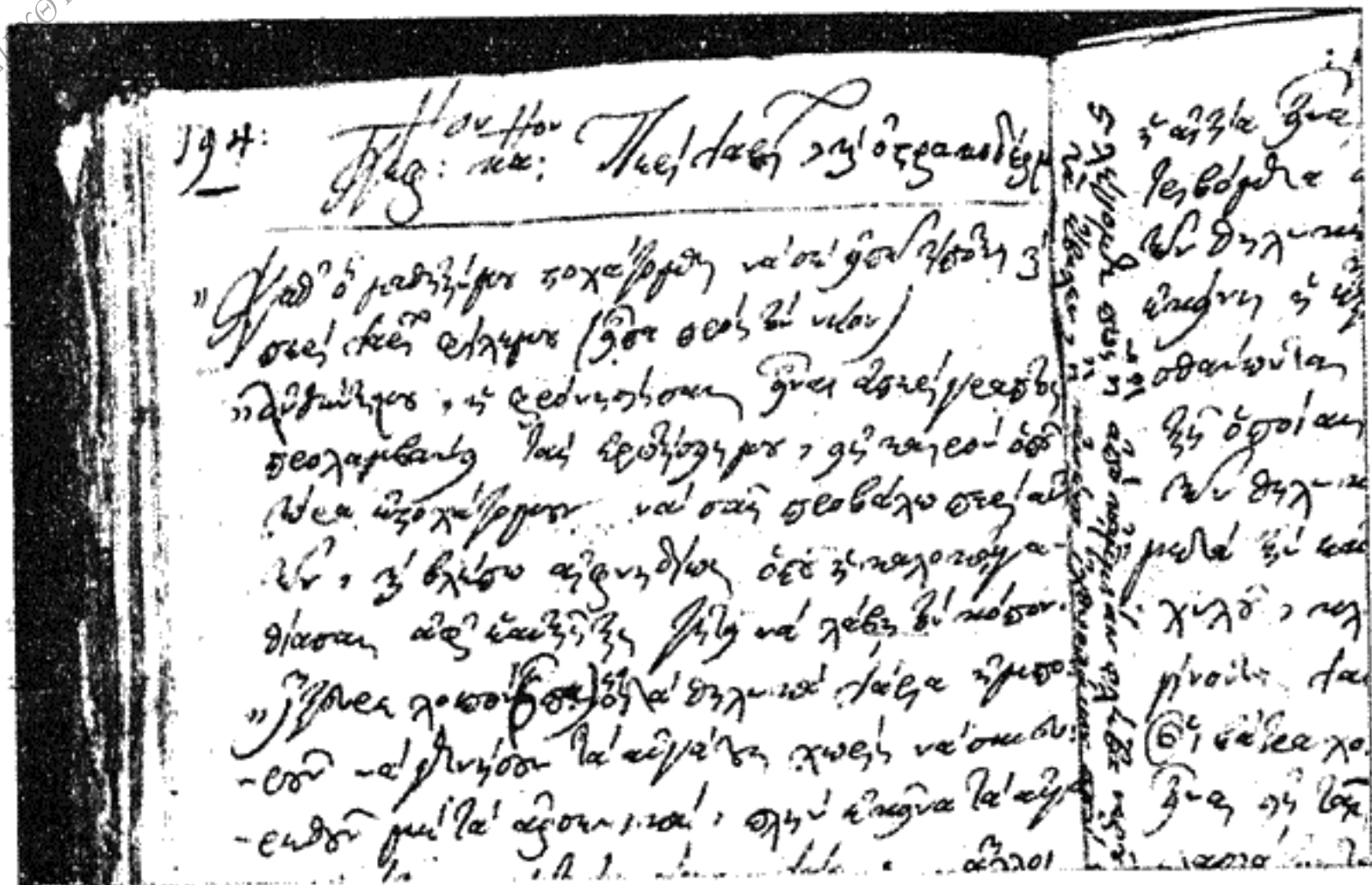

Φύλλον μὲ πιθανῶς ἰδιόγραφον γραφὴν τοῦ Ρήγα.

Ἡ παράθεσις τῶν φωτογραφιῶν δεικνύει ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι αὐτόγραφος ἢ ὑπογραφή «Ρήγα Κυρίτση Βελεστινλῆ». Ἀπολύτως βεβαία δὲν εἶναι αὕτη. Ἄν ἡ ὑπογραφή εἶναι τοῦ Ρήγα, λύεται τὸ ζήτημα τοῦ ὀνόματος. Ὁ Ρήγας συγκρουσθεὶς πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ ἐφύλαξε μόνον τὸ μικρὸν, τὸ βαπτιστικὸν τοῦ ὀνομα Ρήγας, τὸ ὁποῖον ἦτο τότε σύνηθες καὶ προσφιλὲς εἰς αὐτόν,

παρεσιώπησε δὲ τὸ οἰκογενειακόν, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς κινδύνους. Ὁ Ρήγας πότε ὑπεγράφετο ἀπλῶς οὕτως, ὅπως π. χ. εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἀπανθίσματος Φυσικῆς, πότε Ρήγας Βελεστινλῆς ὁ Θεσσαλός. Τὸ βαπτιστικόν του δὲν τὸ παρέλειπε ποτέ. Τὸ νέον ὄνομα Κυρίτζης μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἀργότερα ἐνόμισαν ὅτι ἐλέγετο Κυριαζῆς. Εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν ἦτο δυνατὸν τὸ Κυρίτζης νὰ μεταβληθῇ εἰς Κυριαζῆν. Ἐὰν ἡ μέλλουσα ἐρευνα ἀποδείξῃ τὸ ὄνομα Ρήγα Κυρίτζη ὄχι ἀκριβές, πάλιν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν βαπτιστικόν τὸ Ρήγας καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν μόνον τὸ οἰκογενειακόν!

Ὁ Μαχιάκος θαυμάζει τὸν Περραιβὸν (σ. 61), τὸν ἐνομάζει «Θουκυδίδη τῶν χρόνων ἐκείνων» (!) καὶ νομίζει ὅτι αἱ παρατηρήσεις του «ἀποστομῶνουν ὅσους ἠθέλησαν νὰ ἀμφισβητήσουν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ» (σ. 56). Ὅλα δὲ αὐτὰ ἐγράφησαν μετὰ τὰ συγκεκριμένα

Ἀπὸ τὴν αὐτόγραφον Φυσικὴν τοῦ Ρήγα.

παραδείγματα ἀνακριθείας τοῦ Περραιβοῦ, τὰ ὅποια ἐσημείωσα εἰς τὰ «Ἑλληνικά» (τ. 5, 46) καὶ τὰ ὅποια δὲν ἐγνώριζε, φαίνεται, ὁ Μαχιάκος, ὅταν ἔγραψε τὰ ἀνωτέρω¹⁾.

¹⁾ Ὁ σύγχρονος καὶ ἀρμοδιώτερος τῶν νεωτέρων Νεόφυτος Δούκας δὲν ἐνόμιζε τὸν Περραιβὸν ἄλλον Θουκυδίδην, ἀλλὰ μεροληπτικὸν ἱστορικόν. Εἰς τὸ

Νομίζω ότι ἤμπορῶ νὰ ἀρκεσθῶ εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, τὰ ὁποῖα πιστοποιοῦν ὅτι ἡ μελέτη τοῦ κ. Μαγιάκου δὲν προήγαγε τὴν ἔρευναν περὶ Ρήγα.

2. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Δασκαλάκη ἐδημοσιεύθη γαλλιστὶ καὶ ἐπομένως κατέστησε γνωστὰ τὰ περὶ Ρήγα εὐρύτερον ἐν Εὐρώπῃ, διότι προηγουμένως ὅλα τὰ περὶ αὐτοῦ εἶχον γραφῆ ἑλληνιστὶ (πλὴν τῆς πρώτης μελέτης τοῦ Νικολοπούλου καὶ τῶν «Χαιρετισμῶν»). Ἐπίσης ἀξιέπαινος εἶναι ὁ κ. Δασκαλάκης τόνισας ὅτι οἱ θούριοι τοῦ Ρήγα διεδόθησαν ταχέως καὶ συνεκίνησαν τὸν Ἑλληνισμόν, διότι ἐγράφησαν εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν.

Ἄλλως ὅμως ἡ μελέτη τοῦ κ. Δασκαλάκη δὲν προσφέρει νέας εἰδήσεις ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν ἢ δυσπροσίτων βιβλίων, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὰ ἐγνωσμένα, κατὰ τρόπον μάλιστα ὄχι ἄμεμπτον. Ἐπομένως καὶ ἡ μελέτη τοῦ κ. Δασκαλάκη δὲν προήγαγε τὴν περὶ Ρήγα ἔρευναν. Ἦδη παρατηρήθη τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Μιχαλοπούλου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινήν» τοῦ Δεκεμβρίου 1937, ἀναφέρω δὲ καὶ ἐγὼ ὀλίγα παραδείγματα ἐκ τῶν πολλῶν εἰς πίστῳσιν τῶν ἰσχυρισμῶν μου.

Ἐν σ. 23 σημ. τοῦ τόμου Rhigas Velestinlis γράφεται: «On a beaucoup discuté sur l'année de sa naissance. D'après Nicolopulo (Bibl. n. 17) il serait né en 1753. Perraios, de son côté, dit que au moment du martyre (1797) Rhigas avait 35 ans, par conséquent il place sa naissance en 1762. La vérité se trouve entre ces deux dates. En effet, lors de son arrestation à Vienne, en 1797, il déclara avoir 40 ans (Doc. No 1 p. 58) d'où il s'ensuit que l'année 1757 nous apparaît comme devant être la plus exacte». Ὅπως παρατήρησεν ἤδη ὁ κ. Μιχαλόπουλος, ὁ Λάμπρος ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐγγράφων εἶχεν ἀποδεχθῆ ὡς ἔτος γεννήσεως τὸ 1757. Πῶς λοιπὸν μετὰ τὰ ἔγγραφα ἀναφέρει ὁ κ. Δ. παλαιότερας

βιβλίον «Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι εἰς τόμους δύο ὡς ἀκολουθία τῶν κατὰ τὸ 1835 προεκδεδομένων» (τ. 1 [1839] σ. 207) γράφει ὁ Δούκας καὶ τὰ ἐξῆς: «βουλόμενός που (ὁ Περραιβὸς δηλ.) μιμήσασθαι Θουκυδίδην... οὐκ ᾔφηθη δεῖν παρασχεῖν ἑαυτὸν καὶ ἀπαθῆ κατ' ἐκεῖνον, ὃ ἐστὶ τῆ ἱστορικῆς τὸ πρῶτον κεφάλαιον... Κατατάσου οὐ σεμνῶς καταφέρεται... καὶ Θεοδώρου τοῦ Κωλοκοτρόνου μόλις ἄπαξ ἐν ὅλῃ ἱστορίᾳ διτόμῳ ἐμνήσθη... ὁπότε αὐτὸς εἰσάγει ἑαυτὸν μικροῦ δεῖν κατὰ πᾶσαν σελίδα ἐν τε βουλαῖς καὶ μάχαις εὐδοκίμησάντα οὐδ' ἠδέσθη τὸν τῆς Πελοποννήσου στρατάρχην, ἧ ἡ Ἑλλάς τὸ πλεῖστον ὀφείλει τὰ σῶστρα».

γνώμας και πῶς ἐμφανίζει ὡς ἰδικήν του («nous apparaît!») τὴν περὶ τοῦ 1757 ὡς ἔτους γεννήσεως τοῦ Ρήγα :

Ἐν σ. 36 σημ. γράφει : «C'est sans doute par erreur que l'historien Sp. Lambros (Bibl. no 50 p. 17) a fixé la nomination de Mauvroyenni à la Principauté de Valachie en 1776 au lieu de 1786. La plupart des historiens posterieurs, sans aucun souci d'esprit critique et sans remonter aux sources, ont adopté cette date». Ἄλλα και ὁ Στωϊκὸς και ὁ Νικαρούσης ἔγραψαν ὅτι ὁ Μαυρογένης ἔγινε ἡγεμῶν και ὁ Ρήγας γραμματεὺς του τὸ 1786, ὄχι τὸ 1776. Πῶς γνώμην ξένην ἐμφανίζει ὁ κ. Δ. ὡς ἰδικήν του και συγχρόνως ὁμιλεῖ περὶ ἱστορικῶν «sans aucun souci d'esprit critique» ; Αὐτὸ δεικνύει πλεον ἀνειλικρίνειαν.

Εἰς τὰ Ἑλληνικὰ (5, 58) ἐσημείωσα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ mémoires du prince Nicolas Ypsilanti ὅπου γίνεται λόγος περὶ «confrérie tant vantée comme étairie de Riga». Ὁ κ. Δασκαλάκης ὁμιλεῖ ἐν σ. 78 κατὰ τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος παρετήρησε πρῶτος τὸ πρᾶγμα («notre raisonnement...»).

Περὶ τοῦ Περραιβοῦ ἔγραψεν ὁ κ. Δ. εἰς τὴν Ἑστίαν τῆς 17 Νοεμβρίου 1937 ὅτι «δὲν εἶναι καθόλου ἀναξιόπιστος και περιφρονητὴ πηγὴ». Ὁ Περραιβὸς προσέφερεν ἔπειτα ἔθνικὰς ὑπηρεσίας, ἀλλ' εἰς τὰ βιβλία του ἔγραψε πολλὰς ἀνακριθείας. Αὐτὴ ἡ φυγὴ του κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα εἶναι ὑποπτος και δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν δικαιολογίαν τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Σύντομον βιογραφίαν τοῦ Ρήγα Φεραίου (1860 σ. 28). Ἄλλ' ἀφοῦ θεωρεῖ ὁ Δ. ἀξιόπιστον τὸν Περραιβόν, πῶς δέχεται ἔπειτα τὴν γνώμην (Les oeuvres de Rhigas Velesinlis, σ. 40) ὅτι ὁ Περραιβὸς ἐξέδωκεν ὡς ἰδικόν του ἔργον ξένον περὶ Ἀθηνῶν ;

Περὶ τοῦ «πατριωτικοῦ ὕμνου» ὄλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν γράφει (Les oeuvres... σ. 40) : «Le professeur Lambros est d'avis que cet hymne est de Perraios. Cette opinion nous paraît sans fondement». Πρῶτος ὁ Μιχαλόπουλος ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ θούριος «ὄλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν» εἶναι τοῦ Ρήγα, τὴν γνώμην δ' αὐτὴν ἐνίσχυσεν καὶ ἐγὼ διὰ τῆς ἐκδόσεως παραλλαγῆς ἐκ τοῦ ἀρχείου Καποδίστρια (Ἑλληνικὰ 8, 198). Ἄλλ' ἀφοῦ οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, διατί ἀναφέρεται μὲν ὁ Λάμπρος διὰ νὰ κατακριθῆ, δὲν ἀναφέρονται δὲ ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων ἡ γνώμη γίνεται δεκτὴ ;

Πολλὴ συζήτησις ἔγινε μέχρι τοῦδε περὶ τῆς «ἐλληνικῆς μασσαλιώτιδος» Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Λάμπρος ἔγραψεν (Ν. Ἑλλην.

13, 72) ότι «εφακλερώς ἐθεωρεῖτο ὡς θούριος (τοῦ Ρήγα δηλ.) τὸ ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων». Εἰς τὰ Ἑλληνικά (8, 203) ὑπεστήριξα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῆς μαρτυρία ὅτι ὁ Ρήγας εἶναι ὁ ποιητὴς τῆς «ἐλληνικῆς μασσαλιώτιδος», ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες ἔγραψαν κατὰ μίμησιν τῆς γαλλικῆς μασσαλιώτιδος τοῦ Rouget de l'Isle, ὅτι δὲ παλαιότερος καὶ καλύτερος ἐκ τούτων εἶναι ὁ Ζακύνθιος Μαρτελάος. Ὁ κ. Βέης εἰς τὴν Νέαν Ἑστίαν (τ. 21 [1937] σ. 328) ἐδέχθη τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων καὶ παρετήρησεν ὅτι εἰς τὸ «Ἔθνος» τῆς 26 Δεκεμβρίου 1936 ὁ κ. Δ. δέχεται τὸ ἀνωτέρω ποίημα ὡς ἔργον τοῦ Ρήγα. «...Κοινὴ πεποίθησις τῶν Ἑλλήνων, γράφει ὁ κ. Δ., κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἦτο, ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ ἦτο ἔργον τοῦ Ρήγα καὶ περιείχετο εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ φυλλάδια, τὰ ὁποῖα κατασχεθέντα κατὰ τὴν σύλληψιν του ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς χωρὶς νὰ φθάσῃ κανένα μέχρις ἡμῶν». Πράγματι δὲ ὁ κ. Δ. δὲν ἐσημείωσεν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Rhigas Velestinlis τὴν μελέτην μου περὶ τοῦ θουρίου, διότι δὲν τὴν ἐγνώριζεν. Ἀφοῦ ὁμως τὴν ἐγνώρισε διὰ τοῦ κ. Βέη, ἐδέχθη ὅλας σχεδὸν τὰς ἐκεῖ παρατηρήσεις μου, ἐσημείωσε καὶ τὰς παραπομπάς μου, ἀλλὰ τὴν ἀνέφερεν μόνον ἐν πρόδῳ (σ. 52). Ὅτι παρέλαβεν ἀπὸ τὴν μελέτην μου ἐμφανίζεται ὡς ἰδικόν του! Ἡ θὰ ἠδύνατο ἐν τούτοις νὰ προχωρήσῃ περισσότερο καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰς παραλλαγὰς τοῦ θουρίου, ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν, τὰς ὁποίας δὲν ἐξήτησα ἐγώ. Ἐπίσης παρατηρῶ ὅτι δέχεται τὰ γνώμας περὶ τῶν χαιρετισμῶν τοῦ Ρήγα (Ἑλληνικά 5, 42), ἀλλὰ τὰς ἐμφανίζει ὡς ἰδικάς του (Les oeuvres... σ. 60).

Ἄνεφερα ὀλίγα μόνον παραδείγματα τῆς ἀνειλικρινοῦς ἐργασίας τοῦ κ. Δασκαλάκη, διότι θὰ ἦτο ἀνιαρὸν νὰ τὰ ἀναφέρω ὅλα. Ὅπως εἶπα ἀνωτέρω, τὰ βιβλία τοῦ κ. Δ. οὐδόλως προάγουν τὴν περὶ Ρήγα ἐρευναν, καθιστοῦν μόνον αὐτὴν διὰ τῆς γαλλικῆς γλώσσης εὐρύτερον γνωστήν. Ὁ κ. Δ. θὰ ἔκαμνε χρησιμωτέραν ἐργασίαν²⁾, ἂν κατώρθωνε νὰ εὔρη εἰς τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα εἰδήσεις Γάλλων προξένων ἢ ἄλλων περὶ τοῦ Ρήγα.

¹⁾ Ὁ κ. Δ. δὲν παρετήρησεν τὸ σημείωμα τοῦ κ. Ν. Ἰωμαδάκη, Νοθευόμενα τραγούδια τοῦ Ρήγα, Ἑλληνικά 8, 350. Ὅμοίως δὲν βλέπω ἀναφερόμενον εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τὸ περὶ εἰκόνας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀξιόλογον σημείωμα τοῦ Λάμπρου εἰς τὸν Ν. Ἑλληνομνήμονα (τ. 8 σ. 233).

²⁾ Ἐλπίζω ὅτι αὐτὸ θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον. Ἦδη εἰς τὴν Ν. Ἑστίαν τ. 22 (1937) σ. 1366 ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Δ. «βιογραφίαν τοῦ Ρήγα, ἄγνωστον ἔργον τοῦ Μυστοξύδη».

3. Ἡ μελέτη τοῦ κ. Καμαριανοῦ, μαθητοῦ καὶ ὀπαδοῦ τῆς κριτικῆς μεθόδου τοῦ μακκρίτου καθηγητοῦ Δ. Ρούσσου, ὑποβάλλει εἰς κρίσιν τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Δασκαλάκη, ἀλλὰ καὶ συνεισφέρει νέας παρατηρήσεις. Οὕτω ἀποδεικνύει (σ. 218) ὅτι ὁ Ρήγας μετέφρασε μετὰ τοῦ Βεντότη μόνον τὸν 4ον τόμον τοῦ Ν. Ἀναχάρσιδος τοῦ Γάλλου Barthelemy καὶ ὄχι τοὺς τέσσαρας τόμους, ὡς δέχεται ὁ Δασκαλάκης (Les oeuvres... σ. 14-15). Ὁ Κ. γνωρίζει καὶ ἀντίτυπα τοῦ πρώτου τόμου, μεταφρασθέντος ὑπὸ Γ. Σακελλαρίου. Ὡστε τὰ περὶ μεταφράσεων τοῦ Ν. Ἀναχάρσιδος ἐξηκρίθωσεν ὁ Καμαριανός, ὄχι ὁ Δασκαλάκης, ὅστις δὲν ἐξήτασε λεπτομερέστερον οὔτε τὸν τέταρτον τόμον. Πολλὰς συμπληρώσεις παρέχει περὶ τῶν χαρτῶν τοῦ Ρήγα ὁ Καμαριανός. Ἐκτὸς τούτων σημειώνει μὴ παρατηρηθείσας μέχρι τοῦδε εἰδήσεις περὶ Ρήγα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ J. Engel, Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer, Halle (1798 - 1804). Ὁ Engel (1, 473) ἐγνώρισε προσωπικῶς τὸν Ρήγαν καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι περιῆλθε ἐπὶ ἕξ ἔτη («6 Jahre lang») τὰς τουρκικὰς ἐπαρχίας διὰ τὴν παρασκευάσῃ τὴν σύνταξιν τῶν χαρτῶν του. Ἡ παρατήρησις τοῦ Engel ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὰ λεχθέντα ὑπὸ Καλεβρᾶ περὶ ταξιδίου τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Τουρκίαν δαπάναις τοῦ Ναπολέοντος, τὰ ὅποια ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἐπίστευσα ἄλλοτε (Ἑλληνικά 5, 53). Ὁμολογῶ ὅτι καὶ τώρα δυσκολεύομαι νὰ πιστεύσω τὸν Engel. Ἴσως ὁ Ρήγας ὠμίλησεν εἰς αὐτὸν περὶ τῶν ταξιδίων, τὰ ὅποια ἔκαμε μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Βελεστίνου καὶ αὐτὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐσχετίσθησαν πρὸς τοὺς χάρτας του.

Ἡ βιβλιοκρισία καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Καμαριανοῦ εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ εὐχόμεθα νὰ συνεχίσῃ οὗτος μὲ τὴν αὐτὴν κριτικὴν μέθοδον τὴν μελέτην τῆς μεγάλης προεπαναστατικῆς ἐποχῆς.

Ὡς πρὸς τὸν Ρήγαν νομίζω καὶ πάλιν ὅτι πρέπει νὰ σταματήσουν αἱ συνθέσεις καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἀγνώστους εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ, αἱ ὅποια πάντως λανθάνουν εἰς διάφορα ἀρχεῖα.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ